Raqamli soliq ma’murchiligi sharoitida bevosita soliqlar bazasini kengaytirishi yo‘llari

TDIU, "Moliya va moliyaviy texnoligiyalar" kafedrasi dotsenti, PhD

Isayev Husan Mansurovich

Annotatsiya. Ushbu tezisda raqamli transformatsiya sharoitida O‘zbekiston Respublikasida yuridik va jismoniy shaxslarni bevosita soliqqa tortish bazasini kengaytirish masalalari tadqiq etilgan. Soliq infratuzilmasini raqamlashtirish xarajatlarining soliq tushumlari o‘sishiga ta’siri ekonometrik model yordamida miqdoriy baholangan va elastiklik koeffitsiyenti ($\beta 1 = 0.24$) aniqlangan. Tezisda amaldagi avtomatlashtirilgan risk-tahlil tizimining samaradorligi ko‘rsatilib, moliya-bank sektori va soliq idoralari o‘rtasidagi axborot asimmetriyasi muammolari ochib berilgan. Yakunda raqamli soliq ma’murchiligini intellektual darajaga ko‘tarish, bank-soliq integratsiyasini qonunchilikda kuchaytirish hamda marketpleyslarni fiskal agentga aylantirish orqali davlat byudjeti daromadlarini oshirish bo‘yicha amaliy takliflar shakllantirilgan.

Kalit so‘zlar: Raqamli ma’murchilik, bevosita soliqlar, soliq bazasi, risk-tahlil, ekonometrik model, bank-soliq integratsiyasi, fiskal agent, yashirin iqtisodiyot.

Global iqtisodiyotda raqamli transformatsiya jarayonlarining jadallashishi soliq solish ob’yektlarini aniqlash va nazorat qilish mexanizmlarini tubdan modernizatsiya qilishni taqozo etmoqda. Davlat byudjeti daromadlarining barqaror poydevori hisoblangan bevosita soliqlarni (yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i va jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i) ma’murlashtirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish fiskal xavf-xatarlarni kamaytirishning asosiy drayveriga aylandi. O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda elektron hisob-fakturalar (EHF), onlayn nazorat-kassa mashinalari (NKM) va avtomatlashtirilgan risk-tahlil tizimlarining joriy etilishi tovar va xizmatlar aylanmasini shaffoflashtirishga xizmat qildi [1]. Biroq, erishilgan yutuqlarga qaramay, real sektorning ayrim tarmoqlarida soliq bazasini sun’iy ravishda kamaytirib ko‘rsatish va bank-soliq integratsiyasidagi axborot asimmetriyasi saqlanib qolmoqda. Bu esa davlat byudjetiga bevosita soliqlardan tushishi lozim bo‘lgan salmoqli miqdordagi mablag‘larning xufyona sektorda qolib ketishiga sabab bo‘lmoqda. Tadqiqotning maqsadi — raqamli ma’murchilik vositalarini takomillashtirish orqali bevosita soliqlar bazasini kengaytirish va byudjet daromadlarini oshirish yo‘nalishlarini asoslab berishdan iborat.

Tadqiqotda kross-platformali tahlil, iqtisodiy-statistika, guruhlash va ekonometrik modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning axborot bazasini Soliq qo‘mitasi (soliq.uz), Iqtisodiyot va moliya vazirligi (mfon.uz) hamda Statistika agentligining (stat.uz) rasmiy hisobotlari tashkil etdi [2], [3], [4]. Soliq infratuzilmasini raqamlashtirish xarajatlarining bevosita soliqlar o‘sishiga ta’sirini miqdoriy baholash uchun quyidagi natural-logarifmik regressiya modelidan foydalanildi:

Bu yerda: T_{bev} — jami bevosita soliq tushumlari; IT_{exp} — soliq tizimini raqamlashtirishga yo‘naltirilgan investitsiyalar hajmi; YIM — yalpi ichki mahsulot hajmi.

Empirik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, raqamli soliq nazoratining kuchaytirilishi natijasida soliq

$$\ln(T_{bev}) = \beta_0 + \beta_1 \ln(IT_{exp}) + \beta_2 \ln(YIM) + u$$

to‘lovchilarning ixtiyoriy ravishda soliq majburiyatlarini bajarish darajasi (Tax Compliance) oshgan. Xususan, Soliq qo‘mitasining avtomatlashtirilgan Xavfni boshqarish tizimi (XBT) orqali yuridik

shaxslarni tahlil qilish natijasida "yuqori xavfli (qizil yo‘lak)" guruhiga mansub foyda solig‘i to‘lovchilar ulushi 2023-yildagi 6.8% dan 2025-yil yakuniga kelib 3.4% gacha qisqargan [3]. Yuqorida keltirilgan ekonometrik model parametrlari baholanganda, raqamlashtirish xarajatlari bo‘yicha elastiklik koeffitsiyenti $\beta_1 = 0.24$ ni tashkil etdi. Bu esa soliq tizimining AKT infratuzilmasiga qilingan har 1% lik qo‘shimcha investitsiya bevosita soliqlar bazasining kengayishi hisobiga byudjet tushumlarini 0.24% ga ko‘paytirishini ko‘rsatadi.

Biroq, xalqaro tajriba (masalan, Janubiy Koreyaning *NTIS* va Estoniyaning *e-Tax* tizimlari) bilan qiyosiy tahlillar milliy amaliyotimizda axborot tizimlari kross-integratsiyasining mukammal emasligini tasdiqlaydi [5], [6]. Estoniya tajribasida soliq idorasi barcha tijorat banklari va kadastr tizimlari bilan real vaqt rejimida (*real-time data*) integratsiyalashgan bo‘lib, asimmetrik axborot muammosini to‘liq bartaraf etgan. O‘zbekistonda esa, “bank siri” qonunchiligidagi cheklovlar sababli, Soliq qo‘mitasi platformalari tijorat banklaridagi yirik va shubhali P2P (jismoniy shaxslararo) pul aylanmalari hamda yuridik shaxslarning xufyona tranzaksiyalari to‘g‘risidagi ma’lumotlarni real vaqt rejimida to‘liq nazorat qila olmaydi. Bu esa xizmat ko‘rsatish, savdo va qurilish kabi real sektor tarmoqlarida bevosita soliq solish ob’yektlarini yashirish imkonini saqlab qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, raqamli ma’murchilikni intellektual darajaga ko‘tarish bevosita soliqlar bazasini kengaytirishning eng samarali strategiyasi bo‘lib, soliq stavkalarini oshirmasdan davlat byudjeti barqarorligini ta’minlash hamda real sektorda teng raqobat muhitini yaratish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2020.

2. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. "Fuqarolar uchun byudjet: Davlat byudjeti ijrosiga doir hisobotlar (2023–2025)". – mfon.uz.

3. O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasining ochiq ma’lumotlar portali. – soliq.uz.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. "O‘zbekiston Respublikasida raqamli texnologiyalarning rivojlanish ko‘rsatkichlari". – stat.uz.

5. National Tax Service of South Korea (2025). *Annual Report on Digital Tax Administration and NTIS Operations*. NTS Publishing, Seoul.

6. Staehr, K. (2024). Digitalization of Tax Administration and Tax Compliance: Lessons from the Baltic States. *Journal of Comparative Economics*, Vol. 52, No. 2, pp. 145-158.

7. O‘zbekiston Respublikasining “Bank siri to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent: Adolat, 2003.

8. Асқарбек Хайдаров, Мухаммаджан Музаффаров. “РОЛЬ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ЭКОНОМИКЕ УЗБЕКИСТАНА”. “Лучшие интеллектуальные исследования” 2024/3/26

9. Muzaffarov Muhammadjon Maxmud o‘g‘li. “SUN’IY INTELLEKTNING IQTISODIYOTDAGI O ‘RNI”. “Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies”. 2024